

**Jan Maraśkiewicz, Biała Podlaska. Dzieje miasta i kościoła farnego
pw. św. Anny od XV wieku do 1945 roku, Wyd. Donatech,
Biała Podlaska 2007, ss. 73, il. 127, ryc. 15, pl. 8, map 19**

Dzieje miasta Biała Podlaska, centralnego i największego miasta Południowego Podlasia, świetnie położonego w korytarzu wschód-zachód i skomunikowanego na szlaku drogowym Lublin-Białystok, głównego ośrodka kulturalno-oświatowego regionu ciągle budzą duże zainteresowanie. Nadal nie posiadamy wielotomowego ujęcia historii miasta nad Krzną i odpowiedzi na pytanie na ile było ono małym prowincjonalnym ośrodkiem miejskim, na ile zaś miastem, które wywierało widoczny wpływ na rozwój państwa polskiego. Powoli zaczyna się to zmieniać, jeśli chodzi o wartościowe opracowania. Pierwszy tom dziejów staropolskich miasta Biała Podlaska autorstwa Jerzego Flisińskiego, który ukazał się w 2010 r. otworzył serię wielotomową. W dotychczasowym dorobku historiografii warto zauważyć ciekawą pracę pióra Jana Maraśkiewicza. Wyróżnia się ona nie objętością, ale poziomem merytorycznym, nowatorstwem spojrzenia i ujęcia dziejów miasta Biała Podlaska.

Składa się to opracowanie z pięciu zasadniczych części, poprzedzone krótkim, ale przemyślanym wstępem. W intencji autora, którą ujawnia opracowanie to stanowi próbę syntezy historii rozwoju przestrzennego i zabudowy miasta Biała Podlaska oraz jest ukierunkowanym spojrzeniem na miasto, jako organizm urbanistyczny. Realizacji niniejszej koncepcji autor podporządkował zostały kolejne części i ich wartość merytoryczną.

W pierwszej części zatytułowanej *Właściciele* (s. 5-8) autor przypomina kolejnych właścicieli miasta Biała Podlaska, poczynając od Mikołaja Nasuty i jego syna Jana, poprzez rody Illiniczów, Radziwiłłów, a kończąc na rodach książęcych Wittgenstein i Hohenlohe -Schilligfussk. Wyjaśnia sposób dziedziczenia lub nabywania dóbr bialskich z miastem staropolskim Biała [Podlaska] przez poszczególne rody. Dodatkowo część tę bogato ilustruje sylwetkami właścicieli. W prezentacji wyróżnia Aleksandra Ludwika ks. Radziwiłła (1594-1654) i Katarzynę z ks. Sobieskich Radziwiłłową (1634-1694) jako twórców znaczenia Białej [Podlaskiej] w okresie nowożytnym. Przypomina, że ks. A.L. Radziwiłł wojewoda brzeski litewski, marszałek nadworny, a później marszałek wielki litewski, właściciel dóbr bialskich od 1616 r. był właściwym twórcą miasta, budowniczym zamku bialskiego, fundatorem Akademii Bialskiej, kaplicy Wołowiczów przy kościele farnym pw. św. Anny i organizatorem „Hrabstwa Bialskiego”. Natomiast, ks. K. z Sobieskich Radziwiłłowa zapisała się w dziejach Białej [Podlaskiej] jako znakomita organizatorka dóbr bialskich, restauratorka kościoła pw. św. Anny, fundatorka i inicjatorka w Białej Podlaskiej „osadzenia” zgromadzeń zakonnych Bazylianów, Reformatorów i Szarytek modernizacji i „przeozdobienia” pałacu bialskiego i inicjatorka wzniesienia pałacyku letniego w Roskoszy.

W drugiej części opracowania noszącej tytuł *Dzieje Miasta* (s. 9-42) Czytelnik ma możliwość zapoznania się z dziejami miasta Biała Podlaska, od okresu staropolskiego po II wojnę światową. W celu uzyskania przejrzystości ponad 500-letnich dziejach miasta wydzielonych zostało przez autora kilka okresów sobie charakterystycznych. W pierwszym z nich w tzw. okresie przed radziwiłłowskim w ocenie autora miasto Biała Podlaska lokowane zostało na prawie magdeburskim około 1525 r. przez Jerzego Illnicza. Na ten okres przypada też erekcja parafii i fundacja kościoła farnego. Recenzent podziela to stanowisko, jednocześnie zauważa, że autor wnosi do tego okresu ciekawą informację o istnieniu szkoły katolickiej w początkach II połowy XVI w., obok istnienia szkoły kalwińskiej Jana Falkoniusza. Podejmuje trud rekonstrukcji dworu obronnego nad Krzną i jej rozlewiskami z II połowy XV w. Dwór ten w ocenie autora utrzymany był w charakterze średniowiecznego „refugium” dającym zabezpieczenie mieszkańcom osady chronionej jedynie naturalnymi przeszkodami.

Drugim ważnym okresem w życiu miasta Biała Podlaska jest okres radziwiłłowski, przypadający na XVII-XVIII w., kiedy właścicielami miasta Biała [Podlaska] zostają przedstawiciele wielkiego rodu Rzeczypospolitej szlacheckiej ks. Radziwiłłowie. Miasto Biała Podlaska za sprawą ks. A. L. Radziwiłła zostało uporządkowane, uregulowane zostały powinności mieszczan wobec właściciela. Właściciel ten podjął budowę pałacu rezydencjonalnego, wsparł fundację kolonii akademickiej powstałą w 1628 r., która utrwaliła się w tradycji, jako Akademia Bialska. Następcy w mniejszym lub większym stopniu kontynuowali dzieło. Na przeszkodzie rozwojowi miasta Biała Podlaska, jak też całego hrabstwa bialskiego i ziem Południowego Podlasia stanął „potop szwedzki”, wojna polsko-moskiewska 1660 r., a następnie działania wojenne w okresie wojny północnej 1702-1716. Zdaniem autora ożywienie gospodarcze miasta Biała Podlaska następuje w latach 20. i 30. XVIII w. Dużą rolę w rozwoju miasta i podniesienia rentowności dóbr bialskich odegrały dwie księżne Radziwiłłowe – wspomniana wcześniej Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa i ks. Anna z Sanguszków Radziwiłłowa. W ocenie autora, księżne te, w sposób zasadniczy przyczyniają się do zmiany wyglądu miasta i sfinalizowania budowy i wyposażenia głównej rezydencji pałacowej w Białej Podlaskiej oraz zespołu rezydencji letnich. Czytelnik zapoznając się z treścią tekstu odnoszącego się do prezentacji miasta Biała Podlaska w okresie władania Radziwiłłów zdobywa możliwość poznania nowych faktów, zdarzeń i ludzi. Jedną z ważnych informacji odnoszącej się do miasta i jego prestiżu jest zaistnienie w latach 40. i 50. XVIII w. oprócz funkcjonującej Akademii Bialskiej w mieście nad Krzną – Szkoły Rycerskiej – Szkoły Kadetów Artylerii. Ciekawą prezentację portretu ks. Radziwiłłów autor dokumentuje szeregiem map i fotografii, zmuszając Czytelnika do głębszego zastanowienia się nad istotą funkcjonowania samego miasta Biała Podlaska jak i całych ówczesnych dóbr bialskich.

Przestrzegając zasady chronologii w kolejną partię tej części autor przeznaczając na przedstawienie miasta Biała Podlaska w okresie zaborów. W prezentacji podobnie jak wcześniej stara się zwrócić uwagę na istotniejsze wydarzenia i zmiany w życiu tego miasta i jego zmniejszające się znaczenie. Podkreśla rolę tzw. czynnika administracyjnego, tj. faktu, że miasto Biała było siedzibą obwodu administracyjnego początkowo w województwie podlaskim, a od 1837 r. powiatu guberni podlaskiej, na-

tomiast od 1844 r. siedzibą powiatu w guberni lubelskiej, od 1867 r. guberni siedleckiej. Nie dostrzega jednak wpływu wojska na rozwój miasta, zwłaszcza w okresie 1880-1915. W związku ze zmieniającą się sytuacją geopolityczną rosyjskie władze zaborcze zaczęły wzmacniać garnizony liczebnie, rozbudowywać infrastrukturę w miastach leżących m.in. na korytarzu wschód-zachód. Jest potrzeba zwrócenia szczególnej uwagi na rozwój miasta Biała Podlaska i całego Południowego w okresie 1900-1915. Nastąpiło wtedy wyraźne ożywienie życia miasta pod wpływem m.in. wydarzeń rewolucyjnych 1905-1907, przyspieszeniu uległy zjawiska demograficzne, ale też rozwój przemysłowy m.in. rozwój browarnictwa. Zbyt mało autor poświęcił też dziejom miasta w okresie trwania I wojny światowej. W mieście powiatowym nad Krzną po szybkiej ewakuacji przez Rosjan różnych instytucji, w tym gimnazjum męskiego i carskiego seminarium nauczycielskiego, pod okupacją niemiecką podjęte zostały próby odbudowy życia społeczno-kulturalnego. Prężna była działalność Polskiej Organizacji Wojskowej, ale też społeczności żydowskiej i ukraińskiej. Ciekawy, choć bolesny okres, był dla dziejów miasta Biała Podlaska, kiedy znalazła się pod okupacją wojsk niemieckich grupy Ober-Ostu. Nie tylko była miejscem organizowania się polskiej konspiracji i samorządności, ale była m.in. też miejscem istnienia obozu jenieckiego dla oficerów I Oddziału Awiacyjnego odradzającego się Wojska Polskiego, gdzie wydawane było nawet czasopismo krytyczno-kulturalne „Sklawus”. Lata 1915-1918 były okresem niejako przejściowym do zaistnienia w dziejach państwa polskiego okresu międzywojennego 1918-1939. Autor w końcowej drugiej części opracowania wyodrębnia i zauważa ten szczególny okres w rozwoju miasta Biała Podlaska. Był on czasem rozwoju samorządności oddolnej, rodzenia się wielu udanych inicjatyw idących w kierunku poprawy życia w mieście. Autor słusznie podkreśla rolę zakładów przemysłowych w rozwoju miasta, takich jak Podlaska Wytwórnia Samolotów (PWS). Zakłady Przemysłu Drzewnego H. B. Raabego, Zakłady Mechaniczne R. Kowieskiego. Rolę czynnika miastotwórczego spełniało też Wojsko Polskie, stacjonujący 34 Pułk Piechoty, III Dywizjon 9 Pułku Artylerii Lekkiej, Wojskowy Ośrodek Przysposobienia Lotniczego. Zatrudniona zawodowa kadra oficerska i podoficerska dobrze zarabiająca, podobnie jak liczna kadra techniczna i inżynierska dynamizowały rozwój miasta. Autor słusznie zwraca na to uwagę, gdyż środowiska inżynierskie, wojskowe inicjowały wiele ciekawych zjawisk, organizowały życie nie tylko kulturalno-oświatowe, ale sportowe. Miasto Biała Podlaska w latach 30. XX w. było miastem niezwykle prężnie rozwijającym się i zdecydowanie różniącym się od innych miast powiatowych Południowego Podlasia czy Lubelszczyzny. Decyzja władz państwowych o budowie drugiej wytwórni samolotów, obok już istniejącej wytwórni dawała asumpt do rozwoju zdecydowanie jeszcze większego. Wybuch II wojny światowej, a następnie okupacja niemiecka zahamowały rozwój miasta w okresie wojny i okupacji 1939-1945. Zdaniem recenzenta należałoby w kilkunastu zdaniach naświetlić ten okres w dziejach miasta, by zamknąć rozważania do 1945 r. łącznie.

W części trzeciej opracowania autor podjął się śmiałej próby ukazania rozwoju przestrzennego miasta Białej Podlaskiej od okresu staropolskiego po czas dzisiejszy (s. 43-52). Zwrócił uwagę na świetne położenie komunikacyjne miasta, wcześniej osady targowej. Następnie poddał analizie kształtowanie się układu przestrzennego

miasta. Wskazał, że układ przestrzenny Białej Podlaskiej posiada cechy wspólne z miastami lokowanymi na Mazowszu Wschodnim i Podlasiu, a różni się o miast lokowanych w W. Ks. Litewskim w okresie staropolskim. W XIX w. duży wpływ na rozwój przestrzenny miasta miały cmentarze. Zlokalizowane były w północno-wschodnich obrzeżach miasta niejako zablokowały na ponad pół wieku rozwój miasta na tych kierunkach. Duży wpływ na rozwój przestrzenny miasta Biała Podlaska wywarła uruchomiona w 1867 r. linia kolejowa Warszawa-Brześć n. Bugiem, a następnie lokalizacja Zakładów Przemysłu Drzewnego w dzielnicy Wola. Autor nie uwzględnił w swojej analizie, w odniesieniu do okresu międzywojennego 1918-1939, coraz to większego wpływu na rozwój przestrzenny miasta Podlaskiej Wytwórni Samolotów. Projektowane były co najmniej dwa duże osiedla domków jednorodzinnych, każde po 200 domów, w tym osiedle domów jednorodzinnych „Jędrzejów”. W II połowie lat 30. XX w. dynamika rozwoju przestrzennego miasta nabrała przyspieszenia. Wiązało się to z lokalizacją wspomnianej już drugiej wytwórni lotniczej (PWS-2) w mieście powiatowym nad Krzna. Jest w tym względzie potrzeba dalszych badań, by zrozumieć wizję rozwoju miasta Biała Podlaska, podjętą przez władze miasta w II połowie lat 30. Wybuch II wojny światowej stanął na drodze śmiałych i daleko wybiegających w przyszłość planów miasta i koncentrującego się w Białej Podlaskiej coraz to większego przemysłu lotniczego, otwierającego przed tym miastem szansę stania się w przyszłości największym centrum rozwoju przemysłu lotniczego w II Rzeczypospolitej.

W życiu miasta Biała Podlaska przez setki lat dużą rolę odgrywała parafia rzymskokatolicka i kościół farny pw. św. Anny. Dzieje tego kościoła farnego autor poświęca odrębną czwartą część (s. 53-62). W sposób jasny, wspierając się szkicami i rzutami architektonicznymi wyjaśnia kolejne fazy budowy i rozbudowy tego pięknego kościoła, które trwały niemal 300 lat. Dostarczył w tej partii opracowania nowych informacji na temat budowniczych kościoła, postawił jednocześnie wiele ciekawych hipotez. Zwrócił uwagę na te elementy składowe tej świątyni, jakie szczególnie wymagają zauważenia i docenienia.

Odrębną piątą część wydzielił autor na omówienie Kaplicy pw. św. Jana Kantego przy kościele pw. św. Anny jako mauzoleum Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” (s. 63-74). Poświęcił tej problematyce celowo odrębną część, gdyż uznał tę kaplicę za ważną na tyle dla dziejów miasta, co dla pokazania pewnej zamierzonej ideologii rodu ks. Radziwiłłów. Choćby wygląd kaplicy był efektem wielokrotnie powtarzanych prac remontowych, to w oparciu o ostatnie przeprowadzone prace autor „rzucił” śmiałą i nowatorską myśl, że kaplica pw. św. Jana Kantego jest mauzoleum Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. Dobudowana dworu do północnej ściany nawy kościoła pw. św. Anny wyróżnia się piękną zaprojektowaną formą architektoniczną i bogatą sztukaterią, posiada relikwie wspomnianego przedstawiciela wielkiego rodu ks. Radziwiłłów. Zgodzić się należy z autorem, że z tej racji Biała Podlaska, jako miasto - rezydencja była ważnym miastem w kontekście oceny pozycji wobec innych – miast rezydencji rodu ks. Radziwiłłów. Docenienie tego faktu miasta Białej Podlaskiej, jako mauzoleum ks. Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” powinno być

uwzględniane i doceniane we wszystkich ujęciach monograficznych odnoszących się do dziejów staropolskich miasta nad Krzną.

Całość opracowania uzupełniają w ostatniej części 34 ilustracje odnoszące się do różnych stron życia miasta Białej Podlaskiej (s. 75-104).

Opracowanie autorstwa J. Maraškiewicza warte jest zauważenia i pozytywnej oceny. Wnosi ono szereg nowych ustaleń do różnych zjawisk, jakie miały miejsce w dziejach miasta Biała Podlaska. Bogato ilustrowane, wzbogacone oryginalnymi fotografiami, rycinami, oparte na źródłach i szerokim rozpoznaniu literatury zachęca do lektury każdego miłośnika dziejów ojczyznych. Wydanie na papierze kredowym w twardej oprawie jest ciekawą próbą syntezy historii rozwoju przestrzennego i zabudowy Białej Podlaskiej od XV w. do 1945 r.

Tomasz Demidowicz